

Dood hout in het beleid

C. F. Van Beusekom

Staatsbosbeheer

Ambivalentie bij de bosbeheerder

Bij een beschouwing van de beleidsaspecten betreffende het fenomeen dood hout in bossen doet zich een complicatie voor. Hoewel vrijwel iedere bosbeheerder het belang van dood hout voor het bos in algemene zin zal onderschrijven, is er in de praktijk van het bosbeheer een groot verschil in benadering, afhankelijk van de vraag of het gaat om niet oogstbaar hout, met name dood takhout, ofwel dat er sprake is van oogstbaar dood hout, vooral stamhout. In het eerste geval is de waardering overwegend positief, in het tweede geval negatief tot op zijn best ambivalent.

Dit verschil in benadering is zeer wel verklaarbaar. Immers, dood takhout is een normaal verschijnsel bij gezonde bossen en bomen, commercieel niet interessant en tevens een even onvermijdelijk als onschadelijk, zij het wat hinderlijk neveneffect van dunning en oogst. Bovendien is de bijdrage van dood takhout aan de humusvorming al vroeg onderkend. Zowel in het beleid als in de beheerspraktijk is men het wel volledig eens over de wenselijkheid dood takhout zoveel mogelijk in het bos te laten liggen. Van enige beleidsproblematiek is dan ook geen sprake, of het zou moeten gaan om de hier en daar opkomende sprokkelrage. Daarbij kan echter hoogstens verschil van mening bestaan over de wijze van aanpak, maar niet over de noodzaak dit verschijnsel te beteugelen. Geheel anders ligt de problematiek bij dood stamhout. De stam is voor de bosbouwer traditie immers het wezen van de boom, de oogstbare kern, het commerciële doel waarop zijn zorg en aandacht primair zijn gericht. Dood stamhout betekent een dode boom en dat heeft meestal iets te maken met ouderdom, slechte verzorging of ziekte en wordt dus gemakkelijk geassocieerd met slecht vakmanschap, produktiederving en financieel verlies. Dood stamhout in het bos is geen visitekaartje voor de beheerder en het is dan ook zeer wel te begrijpen dat deze het liever niet zover laat komen dat bomen bezwijken of dood gaan. Als dit toch gebeurt zal hij ze bij voorkeur zo snel mogelijk uit het bos laten verdwijnen of, als dat te duur is, omzagen, zodat men ze althans niet ziet staan. Vanuit zijn economisch-teeltkundig gerichte achtergrond zal een bosbouwer

dezelfde soort weerstanden voor dood en kwijnend stamhout in het bos kunnen ervaren als de beheersboer van wie in het kader van de Relatienota wordt gevraagd zijn eersteklas maairijp grasgewas te laten verouderen terwille van het broedsucces van weidevogels; natuurlijk stuit hem dat tegen de borst, hoe legitiem die vraag vanuit wijder perspectief gezien ook is.

In wezen heeft de bosbouwer het nog moeilijker dan de beheersboer, want hij is krachtens achtergrond en opleiding niet alleen economisch, maar ook ecologisch gericht en opereert bewust en uit vrije keuze in het spanningsveld tussen deze beide polen. Zeker nu men – vrij recent – in bosbouwwetenschap en bosbeleid bossen is gaan beschouwen als min of meer natuurlijke levensgemeenschappen, en niet meer zozeer als een culture, wordt gaandeweg het besef sterker, dat dood en kwijnend stamhout, staand of liggend, daar onverbreekelijk bij hoort. Daarmee is dan meteen het dilemma voor veel bosbouwers aangeduid: vanuit hun houtteeltkundige achtergrond is kwijnend en dood stamhout in het bos, zeker als dit nog oogstbaar is ook, ongewenst en een ergernis, maar vanuit de ecologische benadering van bos als levensgemeenschap hoort het er toch wel bij. In het beste geval komen de houtteler en de ecoloog in de bosbeheerder tot een bescheiden compromis ten aanzien van dood hout: bijvoorbeeld, naast een ruime mate van takhout en dunningshout het handhaven van enkele oude kwijnende of dode bomen in de opstand zelf of in een apart gedeelte.

Plantenziektenkundige aspecten

In bovenstaande noodgedwongen wat simplistische benadering is een belangrijk aspect nog niet onder ogen gezien: namelijk het plantenziektenkundige aspect.

Veel van onze bossen hebben het karakter van monocultures en dan nog vooral van naaldbomen, gevoelig voor ziekten en plagen. Aangenomen wordt dat de aanwezigheid van kwijnend en dood stamhout met name in dergelijke bossen de kans op ziekten en plagen vergroot. Ten aanzien van groveden, lariks en fijnspar

bestaan er, zoals bekend Bosschapsverordeningen die ertoe strekken dat kwijnend en dood stamhout uit het bos wordt verwijderd, danwel ontschorst, vóórdt daarin voorkomende insecten een risicofactor zouden kunnen worden voor het bos. Vastgesteld moet worden dat niet alles met zekerheid bekend is omtrent het effect van deze preventieve maatregelen, zulks in verband met vele variabele factoren, zoals de kwaliteit van de groeiplaats, keuze van soorten en herkomsten, bosbouwkundige handelingen, gezondheid van de opstand en de gecompliceerde relaties hiertussen. Hoevel aangenomen mag worden, dat genoemde preventieve maatregelen niet in alle gevallen even zinvol zijn, vormen de vereisten van de desbetreffende verordeningen voor de praktijk van het bosbeheer een gegeven dat beperkingen oplegt aan de kwantitatieve mogelijkheden om dood stamhout van de genoemde soorten naaldbomen een duidelijker plaats in het beheer te geven.

Ten aanzien van de soorten die niet vallen onder bedoelde verordeningen, dat zijn dus met name al onze loofboomsorten, kan men echter zeggen, dat de beheerder, afgezien van zijn wettelijke verplichtingen in het kader van de bestrijding van de iepenziekte, vrij is in de te maken keuze. Wanneer hij op grotere schaal dan thans gebruikelijk stammen in het bos wil laten vergaan, staat hem niets van formeel-juridische aard in de weg, tenzij staand dood hout gevaar voor het publiek zou veroorzaken, waarvoor hij aansprakelijk kan worden gesteld. Dat men desondanks zo weinig dode en kwijnende loofbomen in onze bossen ziet is een aanwijzing dat de eerdergenoemde psychologische en financieel-economische factoren een veel grotere rol spelen dan belemmeringen van formele aard.

Psychologische en financiële factoren

Wanneer de overheid een beleid wil voeren dat is gericht op het vergroten van de hoeveelheid dood stamhout in onze bossen, zal met bovengenoemde factoren rekening gehouden moeten worden.

Uiteraard komt de financieel-economische factor daarbij op de eerste plaats. Immers zelfs van professionele natuurbeheerders vergt het een grote mate van zelfbeheersing om bijvoorbeeld eiken waar voor enkele duizenden guldens aan houtwaarde in zit, ter plaatse te laten vergaan en niet toch maar "geruisloos" te oogsten en te gelde te maken. Toch is dat nu precies wat wij als rijk, geïndustrialiseerd westers land menen te mogen vragen van arme ontwikkelingslanden wanneer wij ons inzetten voor conservering van tropisch regenwoud aldaar. Ons beleid inzake dood hout, is in deze samenhang beschouwd een toetssteen voor de geloofwaardigheid van Nederland als prominent natuurbeschermend land.

Het wordt ons dan nog betrekkelijk gemakkelijk gemaakt, omdat in veel van onze bossen de kosten van aanplant, verzorging en oogst de opbrengsten van het geproduceerde hout overtreffen, zodat naar mijn gevoelen de nadruk toch wel ligt op de psychologische factor. Bij deze psychologische factor speelt echter als belangrijk en actueel gegeven het grondstoffenaspect. Mag men een waardevol en oogstrijp produkt, waarvan verondersteld wordt dat het binnen enkele decennia schaars zal zijn, ter plaatse aan de ontbinding prijs geven om te voldoen aan een andere schaarse, namelijk die van dood hout en de daarvan afhankelijke organismen in het boscossysteem?

Dat is een moeilijke vraag voor die vele beheerders wier bosbouwkundige vorming sterk mede bepaald is door een leermeester als Houtzaggers, die de bosbouw-wetenschap plaatste in het Bijbels perspectief van het heerserschap van de mens over de natuur tot maximaal materieel profijt voor bezitter en collectiviteit. In de natuurbescherming doet zich de juistgenoemde vraagstelling officieel en traditoneel niet voor; de doelstelling is duidelijk, de keuze is gemaakt, en wel voor immateriële waarden en het bestrijden van schaarste daarvan. Toch kent ook menig natuurbeheerder de kracht van de bovenaangeduide filosofie die veel bosbouwers zoveel sterker beheerst en die zozeer wortelt in onze cultuur.

Contouren van een beleid

Als gezegd zal de overheid die ten aanzien van dood hout een gericht beleid wil voeren, factoren als boven geschetst terdege in het oog moeten houden. Zolang het volume dood en kwijnend stamhout beperkt blijft tot kleine aantallen bomen per hectare zijn er geen grote problemen. In wezen gaat het dan om een reeds bij veel beheerders geaccepteerd streven, waarbij men veelal beoogt om enige nest- en schuilgelegenheid te scheppen voor diersoorten die van dood en kwijnend hout afhankelijk zijn. Het is duidelijk dat deze meer beperkte aanpak reeds een belangrijke bijdrage kan leveren aan de verhoging van de diversiteit in onze bossen. Bovendien gaat hij zeer goed samen met een bosbeheer dat in belangrijke mate op houtproductie is gericht en kan hij derhalve op grote schaal worden toegepast. Er zijn op dit vlak nog tal van onbenutte mogelijkheden, die bij een meer gericht beleid van o.a. het Staatsbosbeheer nog veel kunnen opleveren. Het gaat dan weliswaar nog om een marginaal verschijnsel, vergelijkbaar met het wilde hoekje in de overigens keurig verzorgde tuin, maar het kan bij toepassing op grote schaal de ecologische waarde van onze bossen toch al belangrijk vergroten.

Moeilijker wordt het wanneer beoogd wordt dood stamhout tot structuurkenmerk van het bos als zodanig

te maken. Bossen van dit type komen in ons land uiterst weinig voor. Het beleid voor een zeker volume bos op dit structuurkenmerk richten, betekent geheel of grotendeels een principiële omschakeling in het beheer, waarbij de functie natuur gaat overwegen boven die van houtproductie en deze zelfs kan uitsluiten.

In dergelijke situaties staat het streven naar dood hout in het bos uiteraard niet meer op zich zelf, maar wordt onderdeel van een beheer dat is gericht op de ontwikkeling van bos met een zo natuurlijk mogelijke structuur. Zoals bekend heeft de Regering haar beleidsvoornemens terzake in het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud neergelegd. Uit dit structuurschema blijkt de intentie dat dood hout met name een kans zal krijgen in oude bossen, bossen met ongestoorde bodem en waterhuishouding, duin- en stuifzandbebossingen, moerasbossen, spontaan ontstane bossen en daarenboven in grote eenheden natuurgebied. In een deel van deze bossen wordt op termijn geen economische houtproductie meer beoogd; het is duidelijk dat juist in die bossen het dode hout zijn volledige rol in de cyclus van de levensgemeenschap zal kunnen spelen. Naar verwachting zal dit ongeveer 15% zijn voor het bosareaal. Een extra indicatie geldt in dit verband voor bossen in (potentiële) nationale parken.

Het bovengeschetste beleid wordt thans uitgewerkt in het Meerjarenplan Bosbouw dat dit jaar zal worden gepubliceerd en waarin het aspect dood hout in de ontwikkelde beheersdoeltypen een eigen plaats zal krijgen. Een beleid als bovenbedoeld brengt met zich mee dat het fenomeen dood stamhout op beduidend grotere schaal dan tevoren een plaats zal gaan innemen in het Nederlandse bos. In verband met de eraan verbonden professionele natuurtechnische aspecten en de noodzakelijke gewinning aan nieuwe ontwikkelingen, ligt het voor de hand dat in eerste instantie vooral de Staat, de terreinbeherende particuliere natuurbescherming en bosbezittende gemeenten zich op dit beheer zullen gaan richten. In verband met de bijzondere plaats die juist oogstbaar stamhout in het financiële schema van vele beheerders en in hun beheerstrategie inneemt, zal dit proces ook bij de genoemde instanties waarschijnlijk wat aarzelend op gang komen. Hoe de deelname zal zijn bij particuliere boscijzenaren, valt niet geheel te voorspellen. Het financiële aspect, alsmede de mate waarin het gaat om echte bosondernemingen, zal ongetwijfeld een belangrijke rol spelen bij de te verwachten terughoudendheid van die zijde. Toch valt vooral bij kleinere bosbezitters ook al op korte termijn zeker belangstelling te verwachten, vooropgesteld dat het subsidiesysteem niet "discrimineert" naar beheersvorm. Er kan wat dat betreft reeds thans worden gewezen op hoopgevende en stimulerende voorbeelden.

Gegeven de psychologische barrière die ten aanzien van dood stamhout bij veel terreinbeheerders zal moeten worden overwonnen, is het duidelijk dat het beleid zich speciaal op een goede voorlichting zal moeten richten. Evenzeer belangrijk is uiteraard dat de natuurtechnische beheersvormen in het subsidiebeleid een evenwichtige plaats krijgen toebedeeld en dat eventuele juridische belemmeringen worden weggenomen. Ter ondersteuning van beleid en beheer zal dood hout ook in het onderzoek wat meer aandacht moeten krijgen dan thans nog het geval is. Op deze beleidsaspecten ga ik thans in het kort wat nader in.

Punten van aandacht

– Voorlichting

Ten aanzien van de voorlichting over bos door de gevestigde organisaties, zowel in de professionele sfeer als in de voorlichting aan het grote publiek, moet worden geconstateerd dat het met het fenomeen dood hout daarin thans nauwelijks of niet voorkomt. Het maakt daarbij niet veel verschil of het nu gaat om voorlichting vanuit de overheid (Staatsbosbeheer), de particuliere bosbouwwereld of vanuit de sfeer van de particuliere natuurbescherming. Juist voor laatstgenoemde organisaties is dit des te opmerkelijker omdat dood hout in meer natuurlijke bosccosystemen juist zo'n belangrijke plaats inneemt en omdat zoveel levensvormen eraan gebonden zijn. Uiteraard is het eerder in deze bijdrage beschreven "syndroom" daaraan niet vreemd. Een en ander zou met treffende voorbeelden kunnen worden geïllustreerd, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel. Bijzonder duidelijk is wel dat hier wat zal moeten veranderen. Daarbij zal het nodige verwacht mogen worden van het Staatsbosbeheer en van de particuliere natuurbescherming.

– Subsidiebeleid

Het subsidiebeleid met betrekking tot bossen krijgt vooral gestalte in de beschikking Bosbijdragen. Daarin ontbreekt thans een specifieke ingang voor het natuurtechnisch bosbeheer, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het recreatief gebruik. Bovendien kan men tot nog toe bij de met uitvoering van deze beschikking belaste ambtenaren reserves constateren als minder gangbare vormen van bosbeheer in het geding zijn. Er wordt momenteel aan gewerkt om in de genoemde lacune te voorzien, in het kader van algehele herziening van de beschikking die toch al moest plaatsvinden. De weerstanden in het toepassingsbeleid zullen uiteraard verminderen wanneer beleid en instrumentarium meer duidelijkheid geven en meer richting bieden dan voorheen.

Blijft overigens, ook bij een evenwichtig subsidiebeleid, het belangrijke financiële aspect. Immers, voorzover het niet-oogsten van stamhout leidt tot duurder beheer, zal hiervoor het animo nooit zeer groot zijn, in het bijzonder bij de particuliere boseigenaar en mag men zonder contraprestatie ook geen medewerking van de particulier vragen, laat staan deze afdwingen. Voorlopige verkenningen wijzen erop dat de financiële consequenties meevallen. Bezien tegen de totale balans van kosten en baten, zal natuurtechnisch bosbeheer met inbegrip van het aspect dood hout, weinig duurder tot goedkoper kunnen zijn dan meer gangbare vormen van bosbeheer, waarbij tevens de opbrengsten van begrazingsbeheer in de beschouwing kunnen worden betrokken. Uiteraard hangt hier ook veel af van de kwaliteit van de groeiplaats, van het bos zelf en van de houtwaarde van de bomen die er voorkomen.

– *Juridische aspecten*

Over het juridische aspect is reeds het een en ander gezegd. Dit beperkt zich grotendeels tot de eerder genoemde Bosschapsverordeningen, die een zekere belemmering kunnen vormen voor de ontwikkeling van een beheerspraktijk waarin dood stamhout een rol speelt. Een op het rijksbeleid aansluitend ontheffingsbeleid van het Bosschap zou een goede zaak zijn, waarbij een relatie zou kunnen worden gelegd met de goedkeuring van beheersplannen in het kader van de beschikking Bosbijdragen. Het ware dan tevens gewenst een relatie te leggen met onderzoek naar het fytosanitaire effect van dood stamhout in het bos op de gezondheid van de bomen in de omgeving en daarmee naar het rendement van de bij verordening verplichte preventieve maatregelen. De huidige sprokkeldrang onder het publiek zal, bij een toename van de hoeveelheid dood hout in het bos, meer dan evenredig kunnen toenemen.

– *Onderzoek*

Tenslotte nog een enkel woord over het onderzoek. Naast de reeds genoemde wenselijkheid van intensivering van het onderzoek naar de effecten van dood en kwijnend (naald)hout in het bos op de gezondheid van de overige bomen, ligt nog een aantal belangrijke terreinen braak.

Genoemd kan worden de wenselijkheid om over meer inzicht te beschikken in beheerstechnieken die de aanwezigheid van dood hout in het bos op verantwoorde wijze bevorderen. Daarnaast is het dringend gewenst over meer inzicht te beschikken in de mate waarin dood hout het voorkomen van daarvan afhankelijke organismen bepaalt, en aldus inzicht te hebben in de mate waarin dood hout leidt tot verrijking van de levensgemeenschap.

Onderzoek als hierboven aangegeven zal o.a. goed plaats kunnen vinden in de door de Minister van Landbouw en Visserij in te stellen bosreservaten, ook wel proefbossen genoemd, die speciaal zullen worden gecreëerd ten behoeve van het onderzoek naar natuurlijke processen in relatie tot beheersmaatregelen.

Met het bovenstaande heb ik getracht een globaleschets te geven van de positie van dood hout in het beleid. Het zal duidelijk zijn dat het "emancipatieproces" van dood hout in het bos vele interessante psychologische, financiële, juridische, praktische en wetenschappelijke kanten heeft.

De rol van dood hout in het ecosysteem bos wordt thans – en daar geeft dit themanummer blijk van – in steeds bredere kring onderkend. Voor de daarvoor nodige ruimte in het overheidsbeleid wordt thans de basis gelegd met Structuurschema en Meerjarenplan. Het een en het ander biedt grond aan de verwachting dat het dode hout de plaats zal krijgen die het toekomt als wezenlijk bestanddeel van de levensgemeenschap bos.